

Bude zítřek posthumanitní?

Intelektuální spory vedené ve světovém měřítku nejsou nijak běžné. Jeden z nich roz-poutal na počátku roku 1989 článek Francise Fukuyamy o „konci dějin“. Tento mladý ne-okonzervativní americký politolog tehdy tvrdil, že liberální kapitalistická demokracie před-stavuje konečné stadium vývoje politických režimů, o němž kdysi mluvil G. W. F. Hegel. Za několik měsíců poté se rozpadl komunistický blok. Fukuyamova vize triumfovala a zro-dil se prorok.

Od té doby uběhlo deset let a americký myslitel přichází s novou teorií. Ano, liberalis-mus zvítězil – tvrdí dnes Fukuyama –, ale stejně jsem se mýlil. Končí jen dějiny, v nichž rozhoduje lidská přirozenost. Díky biotechnologiím se však ocitáme na prahu zásadní pro-měny lidské podstaty. Proto je přesnější hovořit nikoli o konci dějin, nýbrž o nástupu no-vé éry, která se dá nazvat posthumanitní. Znovu je to revue *The National Interest* (léto 1999), kterou si Francis Fukuyama vybral k tomu, aby na jejích stránkách vyložil své úva-hy pod titulem *Second thoughts; The last man in a bottle*.

Obdobně jako v roce 1989 se i nyní vnučuje otázka, zda je Fukuyama šprýmař či šar-latán, nebo zda je to svérázný myslitel a vizionář. V každém případě je třeba jeho teze, v nichž se spojuje filozofie, ekonomie, přírodní vědy a mezinárodní vztahy, promyslet a reagovat na ně.

Myšlenka napsat článek s titulem *Konec dějin?* se v mé hlavě zrodila jednoho zimního dne na přelomu let 1987–1988, vypráví Fukuyama. Diskutoval jsem s Owenem Harriesem v prosluněném patiu hotelu Beverly Hills. Tento Australan, jenž se usadil v USA, sršel nadšením ve snaze prosadit svůj časopis *The National Interest*, který právě uváděl na trh. Okouzila mě jeho energie a bystrost, a proto mi lichotilo, když mi nabídl spolupráci. Byl tu jen jediný háček; neměl jsem po ruce nic vhodného.

V té době jsem pracoval jako sovětolog v RAND Corporation a před několika měsíci jsem narazil na Gorbačovův projev, v němž tvrdil, že soutěživost je esencí socialismu. Hned jsem zavolal jednomu svému příteli politologovi a sdělil mu následující: „*Pokud je to pravda, pak jsme dospěli ke konci dějin.*“ Tento poučený čtenář Hegela okamžitě po-chopil, co tím myslím.

Tato poznámka posloužila jako východisko k jedné přednášce o triumfu Západu, kterou jsem následující zimu přednesl na chicagské univerzitě, a později i k článku, který jsem nabídl časopisu *The National Interest*. Žádný vědecký časopis hodný toho jména by si to-tiž nedovolil publikovat článek s názvem *Konec dějin?* A ještě méně pak dávat takovému textu závažnost tím, aby se obracel na celou řadu intelektuálů, aby o něm diskutovali. Owen ovšem nezaváhal a to, co následovalo, patří... dějinám.

Hlavní náměty článku *Konec dějin?* rozpracoval a hlouběji pojednal Fukuyama v knize *The End of History and the Last Man*.¹ V pozadí sporu, který vyvolal původní článek, se podle jeho autora nachází nic více a nic méně než sémantické nedorozumění. Řada čtená-řů prý nepochopila, že pojem dějiny se tu používá v hegelovsko-marxistickém smyslu po-stopného rozvoje politických a hospodářských institucí, které usměřňují společnost. Nej-pichlavější kritika přitom vycházela od marxistů, byť nedokázali autorovi vytknout nic podstatného, co by se týkalo způsobu, jak pracuje s pojmem dějiny. Zřejmě jim však vadi-lo hlavně asi to, že dějiny vrcholí buržoazně liberální demokracií, tedy nikoli socialismem.²

Fukuyamova teze o konci dějin našla hodně oponentů. Jedni na autorovi požadovali, aby hypotézu opravil, jiní ho neváhali nabádat, aby se jí dokonce zřekl. Bilanci shrnující nejpronikavější kritiky filozofických východisek původního článku představuje kniha M. D. Lanham, Rowman a Littlefield, *After History: Francis Fukuyama and His Critics*.³ V roce 1999 navrhl Owen Harries, aby Fukuyama publikovat text, jenž by měl povahu ohlédnutí za uplynulými deseti lety. Fukuyama to přijal a ve světle nově získaných po-

znatků, které jsou méně z oblasti mezinárodní politiky, ale více ze sféry vědy, sepsal pozoruhodný článek.

Teze zní: *Nic z toho, co se odehrálo v mezinárodní politice a ve světové ekonomice během posledních deseti let, nezpochybnuje tvrzení, že liberální demokracie a tržní ekonomika představují jediná životaschopná východiska pro moderní společnost.* K nejzávažnějším událostem daného období se řadí asijská ekonomická krize a viditelné zpomalení reformem v Rusku. Vyplývá z nich hodně poučného ohledně zvoleného postupu – soudí Fukuyama –, ale není nutné z nich vyvozovat žádné radikálně jiné názory. Bude prý jen věcí vhodné taktiky, jak stávající neduhy odstranit. V žádném případě nezavdávají příčinu k pochybnostem o liberálním pořádku, který v současné době ve světě panuje.

Autor nicméně došel k názoru, že jeho původní hypotéza má jednu podstatnou slabinu. Zároveň přiznává, že na ni ze stovek komentátorů *Konce dějin?* upozornil pouze jeden jediný. Představa, že dějiny mají smysl, že se vyvíjejí a spějí ke svému vrcholu v moderním liberálním státě, nemůže platit, pokud připustíme, že vědecký pokrok je nekonečný. Dějiny nemohou dospět ke svému konci, pokud akceptujeme, že věda nemá hranice. Přesto se i tak nacházíme na konci lidských dějin. Nové objevy zejména biologických věd, jejichž první signály se ozývají již dnes, a s tím související vědecký pokrok budou – řečeny slovy francouzského filozofa Alexandra Kojčeva – směřovat ke zrušení samotné podstaty „lidstva jako takového“.⁴

Následující text je výtahem pořízeným ze stati *Second thoughts; The last man in a bottle*, zveřejněné v časopise *The National Interest*⁵ a přetištěné dále listem *Los Angeles Times* a ve francouzském překladu listem *Le Monde*.

VĚDA, ZÁKLADNÍ HYBNÁ SÍLA DĚJIN

Historickým procesem hýbají dvě základní síly. První z nich vychází z ekonomiky a z vědy, které dávají dějinnému pohybu směr a jsou zárukou pokroku. Poznávání přírody a technická dovednost přírodu využívat se hromadí a kumuluje. Nic z toho, co bylo poznáno a zvládnuto, se přitom neztrácí, ať je to parní stroj, nebo mikroprocesor. Poté, co byly objeveny, nelze je z lidského světa vymazat. Díky postupu vědy a techniky se otevírají nekonečné perspektivy a zároveň se modifikuje ekonomický pořádek. Ekonomická modernizace je soustavný a nepřetržitý proces. Všechny společnosti bez ohledu na vývojový stupeň a kulturní tradice to musejí brát na vědomí. A nakonec je tu trh, který nejúčinněji stimuluje ekonomický rozvoj.

Druhý zdroj pohybu spočívá v tom, co Hegel nazývá „bojem za uznání“. Lidské bytosti netouží jen po materiálním blahu. Chtějí rovněž uznání a respekt od svého okolí. Toto usilování je podtónem veškeré politiky. Lidé mají potřebu vidět projevy respektu k jejich bohům, k jejich svatyním, k jejich národní identitě. To vše jsou ovšem jen rozličné formy jediného přání – být uznán. Moderní politika spočívá na představě, která pochází z německé idealistické tradice; jedinou formou racionálního uznání je všeobecné uznání lidských bytostí jako morálně jednajících a zároveň úctyhodných a sebevědomých aktérů. Moderní liberální demokracie není ničím jiným než souborem institucí utvořených s cílem zajistit tato univerzální práva, která jsou dnes vtělena do základních dokumentů, jako je americká Ústava (1791), Všeobecná deklarace lidských práv a ústavy většiny současných demokratických států.

Do praktického života se tyto představy přenášejí třemi vzájemně se doplňujícími předpoklady, tvořícími dohromady jakýsi demokratický „sylogismus“ či „triptych“. Za posledních deset let je to podtext veškeré americké zahraniční politiky.

První premisu tohoto sylogismu lze formulovat jako tvrzení, že demokratické státy se nevytvářejí a neudržují válkou. Vztah mezi demokracií a mírem je jednou zmála skutečností, pro niž může politologie najít dostatek argumentů v mezinárodních vztazích. Upřesněme, že je to spíše liberalismus než demokracie, co tvoří institucionální základ toho, co by se dalo nazvat „demokratický mír“, a že jde o vzájemný vztah, tedy nikoli o něco, co

je dáno jako nutnost. Pokud jsou demokracie a mír spojeny, pak prosazovat demokracii představuje pevnou součást americké zahraniční politiky. Ale i kdyby tento vzájemný vztah demokracie a míru neexistoval, Spojené státy by dnes tihly k politice wilsonovského ražení, jak to již naznačily administrativy Reagana a Bushe a jak to nyní potvrzuje i Clintonova administrativa. *A contrario*, americké administrativy schopné vytvářet opravdovou realpolitiku podle modelu Henryho Kissingera praktikovaného za Nixona zůstalo i nadále spíše výjimkou.

Druhá premisa demokratického sylogismu praví, že nejlepším prostředkem k prosazování demokracie je ekonomický rozvoj. Vazba mezi rozvojem a demokracií se v 90. letech projevuje s větším důrazem než před čtyřiceti lety, kdy ji poprvé zformuloval Seymour Martin Lipset.⁶ Adam Przeworski nedávno poukázal na to, že úroveň rozvoje nemá vliv na to, zda se země snaží či nesnaží zbavit autoritativního režimu, ale rozhodujícím způsobem to závisí na tom, jaká je šance stabilizovat případnou novou demokracii. Nad hranicí 6 000 amerických dolarů hrubého národního produktu v přepočtu na jednoho obyvatele se nenajde země, která by se vrátila k autoritativnímu režimu. Španělsko, Portugalsko, Řecko, Tchaj-wan i Korejská republika dokázaly přejít k demokracii ve shodě s touto magickou cifrou.⁷

WASHINGTONSKÝ KONCENZUS

Třetí prvek demokratického sylogismu reprezentuje tvrzení, že se ekonomický růst nejlépe prosazuje, pokud se země plně integruje do kapitalistického systému oběhu zboží a investic. Jinak řečeno, národní ekonomika se rozvíjí rychleji, pokud se sníží cla, omezí se státní subvence, zprivatizují se státní podniky, finanční trh se otevře přílivu zahraničního kapitálu apod. Rozvojové strategie, které spoléhaly na státní a veřejné zakázky a orientovaly se výlučně na růst domácí produkce, byly s konečnou platností nahrazeny jiným modelem, který je od počátku 90. let znám pod názvem Washingtonský koncenzus.

Samozřejmě, že se v této souvislosti živě diskutovalo o tom, jak v tomto směru nejlépe uskutečňovat reformy, nicméně počátkem 90. let se dospělo k poměrně široké shodě ohledně tzv. šokové terapie. Tomuto přístupu nahrávala i skutečnost, že se v postkomunistických společnostech načas zdiskreditoval socialismus a další politiky spoléhající na stát. Z toho se zrodila představa, že nastala mimořádně vhodná doba k realizaci radikálních a mnohdy bolestných reforem a že bude lepší provést vše naráz (tedy nikoli postupně), aby se předešlo tomu, že vhodný moment přejde a šance k rychlé a radikální transformaci zmizí.

Na základě uvedeného demokratického triptychu byla přijata celá řada opatření spočívajících na interakci politiky, ekonomiky a mezinárodních vztahů. Liberalizace ekonomické politiky vedla ke vzniku a rozvoji demokratických institucí, které měly zajistit rozšíření demokratické „zóny míru“ a zajistit bezpečnost zúčastněných národů.

Je jasné, že optimistický scénář zůstává pro nemalou část naší planety vzdáleným snem. Avšak pro velké oblasti světa, ať už v Latinské Americe, v Asii, či ve většině bývalých komunistických zemí, se v 90. letech naplnil a stal skutečností.

A CO NACIONALISMUS?

V současnosti přetrvává nejistota ohledně nacionalismu a etnických konfliktů. Vzhledem k tomu, co se odehrálo v Jugoslávii, ve Rwandě či v Somálsku, je to pochopitelné. Navíc jsou některé současné politické režimy jako – dejme tomu – islámská teokracie, asijské autoritářství či potenciální neobolševismus občas vydávány za možné odpůrce liberální demokracie. Nejznámějším obhájcem takového přístupu není nikdo jiný než Samuel Huntington, jehož kniha *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*⁸ se nyní dává při přednáškách o situaci ve světě po skončení studené války do protikladu ke *Konci dějin?* Zdá se však, že Huntington dost podceňuje integrační sílu ekonomické modernizace a technologického pokroku. Budou totiž nakonec směřovat k potlačení hranic

mezi civilizacemi a podporovat vznik politicko-ekonomických institucí známých z nejvyspělejších zemí. Navíc nelze ekonomický rozvoj asi úplně oddělit od jisté „westernizace“ kulturních, společenských a morálních hodnot.

Ve srovnání s vývojem na počátku 90. let by nicméně události, k nimž došlo ve druhé polovině tohoto desetiletí, mohly značně zpochybnit hypotézu o *konci dějin*.

FINANČNÍ KRIZE

Na sklonku léta roku 1998 se začaly projevovat zneklidňující známky silné nestability světového finančního systému. Otevření finančních trhů světové liberalizaci vyvolalo příliv stovek miliard dolarů z vyspělých zemí na tzv. „probouzející se“ trhy Asie, Latinské Ameriky a bývalých komunistických zemí. Následně pak během osmi let došlo k pěti velkým měnovým krizím:

- 1) evropská krize v roce 1992, kdy se spekulovalo proti britské libře;
- 2) krize mexické měny v roce 1994;
- 3) asijská krize, která zasáhla Thajsko, Korejskou republiku a Indonésii v roce 1997;
- 4) ruská krize v roce 1998;
- 5) brazilská krize na počátku roku 1999.

Nadšení investorů z Wall Streetu pro probouzející se trhy ochablo a zároveň se zrodila jistá zatrpkllost vůči globalizaci.

Před rokem 1998 se dalo ještě věřit tomu, že transformace Ruska postupuje správným směrem, byť se odehrávala pomaleji než v Polsku, v Maďarsku či v České republice. Přesto se nesla v obdobném smyslu demontáže socialismu a zavádění institucí nezbytných k tomu, aby tržní ekonomika a demokracie fungovaly. Na Západě byli političtí poradci přesvědčeni o tom, že v Rusku vedle na první pohled špatně fungujících a zkorumpovaných institucí existují zárodečné síly schopné dříve nebo později provést potřebné reformy.

Avšak od pádu reformní vlády Sergeje Kyrjenka na konci roku 1998 lze již sotva spočívat na to, že demokracie nebo ekonomická liberalizace v Rusku jsou jen otázkou času. Ukazuje se totiž, že reformám se do cesty kladou nepřekonatelné kulturní překážky. Ať je vůle ruského národa přidat se k západní Evropě jakkoli silná, Rusové na rozdíl od ostatních národů východní Evropy nežijí podle společenských norem, které jsou nutným předpokladem k zavádění moderních hospodářských institucí a tržní ekonomiky.

Politický dopad událostí konce desetiletí je závažnější než etnické čistky a násilností na Balkáně či v Somálsku. Uvedly totiž v pochybnost předpoklady, na nichž spočívá demokratický sylogismus, a mohly by silně destabilizovat nejen několik okrajových zemí, nýbrž samo centrum světového obchodního a finančního systému. V této perspektivě by globalizační rozvojová strategie prosazovaná Washingtonem a Mezinárodním měnovým fondem mohla spíše přivodit světovou hospodářskou krizi, než aby zůstávala nadějí a zárukou dlouhodobého ekonomického růstu.

KONEC KONCE DĚJIN?

Znamená to tedy, že rok 1998 zastavil proces globalizace? Dosáhli jsme – jinak řečeno – na konec konce dějin? Nikoli. Pravděpodobnější je asi názor, že léta 1997–1998 budou napříště hodnocena jako počátek nového ekonomického cyklu a že hypotéza *konce dějin* z toho vyjde nejen nepoškozena, ale navíc posílena. Navzdory potížím, které postihly Mexiko, Thajsko, Indonésii, Korejskou republiku a Rusko po jejich zapojení do světové ekonomiky, globalizace je i nadále nutná. Důvod je trojí.

Za prvé, žádný jiný model rozvoje nezaručuje lepší výsledky. Model tzv. „asijského rozvoje“, hlavní soupeř globalizace, se během posledního desetiletí ukázal jako značně nedokonalý. V současné době, kdy Japonskem zmítá nejzávažnější recese od naftové krize a kdy jsou vysocí úředníci tamního ministerstva financí jeden po druhém zatýkáni, si již nikdo nedovolí dělat z Japonska model. Ještě méně pak, pokud by se osud rozvoje měl ponechat v rukou ekonomických technokratů.

Ještě důležitější je skutečnost, že ekonomická krize potvrdila demokracii jako jediný zdroj legitimacy, a to i v zemích kulturně tak odlišných od Západu, jako jsou země asijské. Ekonomická krize prokazuje marnost autoritářského asijského modelu.

Např. celý indonéský národ si byl plně vědom, že Suhartův režim stojí na korupci a že diktátorova rodina mohutně „doluje“ ve státní pokladně. Avšak režim, který byl u moci nepřetržitě od 60. let, dokázal zlepšovat životní úroveň obyvatelstva. Proto se nenašel nikdo, kdo by vážně uvažoval o změně. Veškerá blahosklonnost vůči zkorumpovanému režimu však vyprchala ve chvíli, kdy se Indonésie ocitla v krizi. Komu bude v zemi dobrý diktátor, když tu většina lidí ze dne na den zchudne? Naopak legitimita jihokorejského režimu spočívala nikoli na ekonomických slibech, nýbrž na jeho způsobilosti zavádět počínaje rokem 1987 demokratické instituce. Proto se také uprostřed nejvážnější ekonomické krize, která zasáhla zemi od korejské války, mohl dostat legálními prostředky k moci Kim Dae Jung, dlouholetý představitel opozice a bojovník za lidská práva.

NEZVRATNÁ GLOBALIZACE

Druhý důvod pro nezvratnost globalizace souvisí s charakterem politických stran. Uvažovat o ekonomické politice výlučně jen v úzkém rámci národní ekonomiky si v současnosti dovolí málokdo. Některé levicové strany, jejichž politická základna je nacionalistická a kterým se nedostává schopnost překročit národní horizont a odpoutat se od něho, mohou sotva ovlivnit řízení a chod světové ekonomiky. Přitom i profilový úkol levice – odstraňovat sociální a ekonomické nerovnosti – je do budoucna řešitelný jen v mezinárodním měřítku.

V soudobé světové ekonomice je kapitál mobilnější než pracovní síla. A z toho vyplývá tlak na snižování mezd málo kvalifikovaných dělníků, kteří každoročně vstupují na světový trh práce. Rozvinuté země mohou tedy buď přistoupit ke snižování reálných mezd, jak se to děje v USA, nebo zaručit vysokou úroveň sociálních dávek, což je doprovázeno vysokou a dlouhodobou nezaměstnaností, což je případ Evropy. Řešení pak spočívá buď v tom, že se zvýší kvalifikace dělníků v rozvinutých zemích, což se snáze řekne než uskuteční, nebo že se zvýší mzdy a lepší pracovní podmínky dělníků v rozvojových státech.

Je však otázkou, která ze západoevropských odborových ústředí a kolik západoevropských socialistických stran by dokázalo mobilizovat sociální základnu, aby ji získaly pro ideu zvyšování životní úrovně někde jinde než doma. Protekcionismus na národní úrovni má vzhledem k bezprostřední politické účinnosti stále prioritu. Pokud by se některý z těchto politických subjektů levice nakonec rozhodl žádat, aby se na úrovni WTO jednalo o pracovních podmínkách a o životním prostředí, bude postaven tváří v tvář svízelné otázce: Lze vůbec požadovat na Vietnamu, Indii a Číně, aby se vážně zabývaly takovými problémy, když jim hrozí hospodářské krize?

Třetí a poslední důvod, proč je globalizace na dobré cestě, souvisí s technikou. Opírá se totiž o revoluci informačních technologií, která díky telefonu, faxu, rozhlasu, televizi a Internetu zasahuje i do nejvzdálenějších koutů naší planety. Někteří pozorovatelé tvrdí, že ekonomika se dnes neglobalizuje o mnoho více než na konci 19. století, kdy se obchodní a podnikatelské úvěry ocitly na úrovni srovnatelné s dneškem. Ale tento názor nebere v úvahu komunikační revoluci ani evoluci kultury. Mimoto země, která by se izolovala od mezinárodní obchodní výměny a od mezinárodního kapitálu se záměrem sledovat jiný rozvojový model, by musela čelit nárokům svého obyvatelstva, které nikdy nepřestane srovnávat domácí materiální a kulturní úroveň s úrovní dosahovanou za hranicemi.

DEMOKRATICKÝ SYLOGISMUS

Thajsko a Korea přehodnotily na radu Mezinárodního měnového fondu svou situaci. Úrokové sazby jsou tam nyní nižší než před krizí, rozpočet je přebytkový a rezervy jsou obnoveny. V Thajsku byla přijata nová, podstatně demokratičtější Ústava, než byla ta

předchozí. Lze to pokládat za počátek nového ekonomického cyklu v Asii a na dalších nově vzniklých trzích, což potvrzuje, že demokratický sylogismus platí i nadále.

Znamená to tedy, že světový politicko-ekonomický systém je bezchybný a že z minulého desetiletí nelze vyvodit žádné nové poučení? Zdaleka nikoli. Ovšem problémy, které vznikají, neznamenají „všeobecnou krizi kapitalismu“, jak o ní hovoří Georges Soros. Jednoduchá institucionální opatření jako trojí snížení úvěrových sazeb, o němž rozhodla americká federální banka na podzim roku 1998, umožnila zvýšit nabídku dolarů. Nově vzniklé trhy tak byly uchráněny před panikou na způsob neblaze proslulých 30. let. Přesto světová ekonomika nefunguje zcela bez problémů. Někteří komentátoři např. tvrdí, že finanční krize je jen fasádou, za níž se skrývá celosvětová krize z nadprodukce. Pokud by tomu tak bylo, svědčilo by to spíše o přemíře investic asijských států, které chtěly opakovat japonský rozvojový model, než o strukturální slabosti současného kapitalismu.

Válku NATO a Srbska, která propukla v březnu 1999, by bylo možné interpretovat jako důkaz, že dějiny jsou živé a že se tak děje i na Balkáně. Kosovský konflikt přinesl tamnímu obyvatelstvu utrpení a vystavil ho krutostem. Přesto nebude nijak důležitý z hlediska dějin světa a stěží ovlivní něco víc než jen Balkán. Spojené státy se v Kosovu dopustily tragické neobratnosti, ale zároveň se prokázalo, že jsou schopny spolu se spojenci v NATO intervenovat.

KONEČNÁ HRANICE

Obecně vzato se zdá, že lidské dějiny skončí krátce po dovršení 20. století. Stane se to však jiným způsobem, než jak se dosud soudilo. V knize *The End of History and the Last Man* se tvrdí, že lidským dějinám dává směr moderní věda a její poznatky. Parní stroj, železnice a tovární výroba přivodily zrod průmyslové éry a zároveň daly podnět ke vzniku racionálně organizovaného státu v byrokratické a centralizované podobě. Popsal ho Max Weber a do své nejabсурdnější podoby byl tento vzor doveden v Sovětském svazu. Přechod k postindustriální společnosti je navíc doprovázen vytvořením nových ekonomických podmínek. Průmyslová výroba ustupuje službám, vzrůstá význam vzdělávání a šedá kůra mozková nahrazuje hmotné produkty. Technika proniká do všech sfér výroby a složitost ekonomiky se exponenciálně zvětšuje.

Přechod od centralizovaného, hierarchizovaného a byrokratického rozhodování, které získalo typickou podobu za socialismu, k rozhodování se širší účastí a ke sdílené účasti na moci zahrnuje nejen politické instituce, ale i podnikovou sféru. Jako hypercentralizace procesu rozhodování zadusila inovaci v NDR a v SSSR, podobně hyperbyrokratizace firm jako IBM a AT & T snižuje jejich schopnost konkurovat menším a pružněji reagujícím podnikům.

Současná informační revoluce má v tomto ohledu zásadní vliv na světovou politiku a urychluje *konec dějin*. Zatímco technologie konce 19. a první poloviny 20. století jako petrochemie, automobilová výroba a jaderná energetika napomáhaly k hierarchizaci ekonomiky a k centralizaci, technologie konce 20. století nahrávají spíše flexibilitě a decentralizaci. Rozmach informační techniky, která je snadno dostupná a levná, se odehrává ve směru demokratizace. Někdejší informační monopol politických a hospodářských institucí jako vlád, podniků či odborů, který kdysi často sloužil k manipulování jednotlivci, je totiž narušen. Není proto zcela náhodné, že konec autoritativních režimů časově zapadá do období, kdy světová ekonomika vstupuje do informační éry.

UZNÁNÍ

Ekonomika nezůstává ovšem jedinou silou, která usměřňuje běh lidských dějin. Svou nezaměnitelnou roli tu hraje rovněž boj za uznání. Každý lidský tvor si totiž přeje, aby byl uznán a respektován svým okolím, svými vrstevníky, sobě rovnými. Kant a Hegel měli pravdu, když tvrdili, že jedinou racionální formou uznání je uznání univerzální a že tako-

vé uznání se nejlépe realizuje v moderním liberálním státě, který občanům garantuje celou řadu základních práv. Tato pozice byla ještě zvýrazněna odkazem na lidskou přirozenost; lidské bytosti v hegelovském smyslu nesledují výlučně jen ekonomické cíle a uspokojení nemají výlučně jen z materiální prosperity. Zda jsou spokojeny, závisí na tom, co Platon nazval *thymos*, což značí spirituální část duše, hledající uznání a důstojnost. Proto také neúspěch socialismu měl původ v čemsi víc, než jen v neschopnosti zvládnout tovární výrobu polovodičů. Vytvořil totiž diktaturu, která v zárodku potlačovala důstojnost občanů a nedokázala nabídnout každému uznání, které životně potřeboval. A bez takové nabídky se každá společnost stává nespravedlivou.

Řečeno v souhrnu, *konce dějin* lze dosáhnout při splnění dvou předpokladů. První z nich spočívá v tom, že opravdu existuje lidská přirozenost. Podle Alexandra Kojčva,⁹ připustíme-li, že lidé jsou neomezeně tvární a že kultura vítězí nad přírodou, nemůže být žádný politicko-ekonomický systém (včetně liberálního) zcela uspokojivý. Marxismus vycházel z předpokladu, že člověk je nadán velkou přizpůsobivostí, a pokud se jevil v daném historickém kontextu jako egoista a příliš se zabýval vlastními osobními starostmi, dělo se tak kvůli buržoazní společnosti, která ho k takovému počínání vedla a nutila. Podle Marxe měla být lidská bytost navíc nadána druhovou solidaritou, nekonečným altruismem pro lidstvo samé. Reálný socialismus měl mj. v úmyslu vytvořit „nového sovětského člověka“. Selhal však, protože narazil na lidskou přirozenost. Lidské bytosti nelze trvale přinutit k tomu, aby se chovaly jinak, než jim velí jejich přirozenost. Všechny charakteristiky, které měly za socialismu zaniknout, jako – dejme tomu – vědomí etnické a národnostní příslušnosti se po roce 1989 objevily znovu.

VĚK BIOLOGIE

Druhou podmínkou *konce dějin* je konec vědy. Nacházíme se však teprve na počátku nové technické revoluce, která nás přinutí znovu promyslet naše základní východiska. Bylo-li 20. století stoletím fyziky, jdoucí od atomové pumpy ke tranzistoru, hlásí se 21. století jako století biologie.

Revoluce biotechnologií může být pokládána za prosté pokračování vědecké revoluce, která trvá již půl druhého století a která se projevila objevem očkování proti neštovicím a proti dětské obrně, podstatným prodloužením lidského života, zelenou revolucí v zemědělství atd. Avšak objevení struktury DNA Watsonem a Crickem odkrylo ještě větší prostor k ovládnutí přírody člověkem. Je např. již jasné, že věková hranice lidského života neexistuje. Nedávno skutečně objeveny v základních buňkách, přítomných v tkáních embryí, ukazují, že stárnutí je proces regulovaný geneticky, který lze buď rozjet, nebo zastavit. Někteří vědci dnes soudí, že průměrný věk pro zdravé a aktivní jedince by mohl být zanedlouho dvě stě nebo tři sta let či ještě delší.

Skutečná síla současného výzkumu však spočívá v tom, že dokáže modifikovat samu lidskou přirozenost. Medicína budoucnosti se bude od klasické medicíny lišit tím, že bude schopna zasahovat do samotného individuálního genotypu, a tak ovlivňovat nejen dotyčného jedince, ale zároveň i celé jeho potomstvo. Biotechnologie budou tudíž schopny provádět to, o co se marně pokoušely staré ideologie – vytvořit nový lidský rod.

Uniknout rozvoji biotechnologií bude stále obtížnější. Nedostatky genetické manipulace ustoupí ve srovnání s očekávaným objektivně měřitelným přínosem do pozadí. Řada specialistů sice tvrdí, že genetický výzkum by měl sloužit především terapii, tedy nikoli eugenice. Hranice mezi nimi však nejsou jednoznačné. Existuje sice shoda ohledně patologické povahy některých zdravotních problémů (např. schizofrenie), zatímco shoda ohledně toho, co znamená být zdravý, dosud chybí.

Demonstrujme si problém na případu vývoje mladých mužů. Existuje řada dokladů ze studia primátů, z antropologie a ze sociologie, podle nichž se sklon k agresivitě a k násilí přenáší geneticky a je častější u mužů než u žen. Proč tedy v této souvislosti neprovádět korekci genů? Ačkoli jisté tendence k násilí mohou být pokládány za přirozené, jen

málokdo je bude obhajovat jako přirozenou součást normálního lidského života. Jednoho dne budeme mít nakonec stejně k dispozici technologii, která dovolí utvářet lidské bytosti méně násilnické a osvobozené od kriminálních sklonů.

CHEMICKÁ KAZAJKA

V neurofarmakologii se již něco podobného odehrává. Terapeutické efekty léků se samozřejmě dědičně nepřenášejí, ale mají zásadní vliv na lidské chování. Uvedme sporný příklad dvou látek, které mají přímý vliv na nervový systém, a to fenydatometyl, známější pod jménem *Ritalin*, a fluoxetin neboli *Prozac*. *Ritalin* se používá k léčení hyperaktivity např. u příliš živých a neposedných dětí, které nevydrží sedět ve škole v klidu. *Prozac* se užívá jako antidepresivum. *Ritalin* potlačuje reaktivaci důležitého nervového prostředníka, kterým je dopamin. *Prozac* má podobný efekt na jiný nervový přenašeč, a to na serotonin.

Ritalin a *Prozac* se pokládají za zázračné léky. *Ritalin* dnes užívají zhruba tři miliony dětí v USA. Případy neklidných školáků s násilnickými, ba agresivními sklony přestaly být problémem, neboť díky zmíněnému léku se tyto děti dokázaly zklidnit a pak znovu zařadit do normální školy. Podobně se dnes předepisuje *Prozac* 35 milionům pacientů v celém světě. Jeho účinnost proti silným depresím je taková, že někdejší význam a obliba psychoanalýzy výrazně poklesla.

Uvedené terapie mají vliv na lidskou důstojnost a na sebevědomí. V hegelovsko-kojčvské interpretaci dějin se boj za uznání nepokládá za cosi zcela nahodilého. Je to hybná síla lidských dějin. Podle Hegela začínají lidské dějiny ve chvíli, kdy dvě lidské bytosti vstupují do boje na život a na smrt nikoli proto, aby se materiálně obohatily, nýbrž proto, aby si vybojovaly uznání. Toto nekonečné usilování postupně získalo rozličné formy politického uspořádání, jejichž vznik, trvání a zánik dávají podobu lidským dějinám. Feudální řád, po něm zrod lidského sebevědomí, vědomí občanské rovnosti a nakonec centralizovaný stát univerzální povahy, který poskytuje všem občanům uznání na racionálním základě a zároveň jim propůjčuje důstojnost.

Hegelova koncepce dějin není bezproblémová. Již primáti bojovali za uznání a ani moderní liberální demokracie nenabízí zcela všestranně uspokojivé uznání. Také veškerý politický život je celou řadou zápasů za uznání. Avšak náhle je tu světový farmaceutický průmysl, který ve své velké shovívavosti dovoluje přejít jinam. Namísto hledání uznání prostřednictvím bolestného budování spravedlivějšího společenského řádu, namísto snahy spoutat naše ego naplněné úzkostí a zábrany, jak se o to pokoušeli naši předci, nám do budoucna postačí spolknout pilulku! Souhrnně vzato, nacházíme se v situaci Nietzscheho posledního člověka; veškerá naše nespokojenost, všechno ponižování, které dosud dávalo dějinám dynamiku, náhle vyprchávají. Nikoli zásluhou liberální demokracie, ale zcela jednoduše tím, že jsme objevili tu část chemie mozku, která byla příčinou všech našich problémů.

ANDROGYN

Vliv *Ritalinu* a *Prozacu* je překvapivě symetrický. Díky *Ritalinu* jsou chlapci méně divocí a v jistém ohledu jsou méně chlapci, zatímco *Prozac* osvobozuje ženy od nepříjemných stránek ženství. Jeden i druhý lék nás nenápadně posouvá směrem k oboupohlavní lidské bytosti. Androgyn je ostatně cílem těch politických směrů, které se zasazují za rovnost pohlaví. Jak to říká Nietzscheův Zarathustra poslednímu člověku: *Všichni chtějí být stejní, všichni se stávají stejnými*. Můžeme se pak ptát, co by se stalo s duchy tak neklidnými, jako byli Blaise Pascal či Friedrich Nietzsche, kdyby se narodili americkým rodičům, kteří by je od útlého věku krmili *Ritalinem* a *Prozacem*.

Tento vývoj neurofarmakologie nám dává tušit, jaké události nás čekají v příštím století. Je jasné, že technika zasahování do embryonálního vývoje již není něčím nemyslitelným a s tím jde ruku v ruce možnost změnit jednou provždy návyky geneticky formované

počínaje dobou, kdy se člověk živil lovem a sběrem plodů. Tato perspektiva nemůže nemít dopad na politiku a na morálku. Ve skutečnosti veškeré politické projekty, které se považovaly za spravedlivé, veškerý morální řád, směřující k univerzálnosti, spočívají in fine na nějakém pojetí lidské přirozenosti. Pokud nám tato přirozenost není dána ani Bohem, ani naší genetickou výbavou, nýbrž lidským zásahem, vstupujeme do božské domény, která nám uděluje strašlivou moc rozhodovat o tom, co je dobré a co je špatné.

V současnosti se odehrávají dvě technické revoluce – informatiky a biologie. Zatímco ta první je daleko viditelnější, ta druhá může přivodit velmi zásadní změny. Avšak obě se ovlivňují navzájem a mají vliv na světový pořádek.

Revoluce informatiky urychluje *konec dějin* tím, že podkopává autoritářské hierarchie a favorizuje optimální rozdělení moci. Lze pak tvrdit, že to, co je dobré pro informační technologie, je dobré také pro demokracii, pro ekonomiku a pro USA, které dominují světovému průmyslu. Biotechnologie jsou naopak ve vědomí nevědecké sféry brány za podezřelé. V Evropě (zvláště v Německu) jsou lidé po zkušenosti s nacismem zdrženliví a na genetické manipulace pohlížejí s obavami.

EKLEKTICKÝ REZERVOÁR

I kdybychom se jednoho dne nakrásně rozhodli zakázat, zastavit či jen zpomalit rozvoj některých technologií (např. klonování lidí), je otázka, zdá lze něco takového prosadit v praxi. V prostředí informatiky se soudí, že zkrotit vědecký a technický rozvoj není ani legitimní, ani možné. Např. pokus o zákaz pornografie na Internetu prostřednictvím *Communication Decency Act* z roku 1996 se pokládá za přežitek a za výplod puritánského a směšného archaismus. Tento názor se živí z eklektického rezervoáru, který je tvořen bezvýhradnou oddaností ideálu moderní vědy, jenž vychází od Bacona a od Descarta, sklonem k anarchismu, kterým je prosyceno prostředí intelektuálů, a zemitým americkým optimismem.

Informační technologie působí všestranně a neznají hranic. Proto přispívají k utváření globálního světa, v němž žádná země již nemůže do důsledku sledovat vše, co se v tomto ohledu odehrává na jejím území. Bez globální politické moci, která neexistuje a pravděpodobně nikdy existovat nebude, si účinnou kontrolu použití informačních technologií nelze představit.

Obdobně to platí i v případě biologického výzkumu. Pozitivní účinky objevů z této sféry jsou tak velké, že většina morálních výhrad, i když jsou závažnější než v případě informačních technologií, bude záhy eliminována. V záležitosti cíleného usměrňování lidského chování se již deset let odehrává opravdová revoluce. Profitují z ní farmaceutické firmy, aniž by to vyprovokovalo nějakou zásadní diskuzi o morálce a o etice.

S ohledem na globalizaci budou snahy jednotlivých států zabránit klonování či plození dětí na míru čím dál tím méně účinné. I když to zakáže americký Kongres, vždy zůstane možnost odebrat se do Mexika či na Kajmanské ostrovy a tam přivést na svět klonované dítě. Mezinárodní konkurence by navíc mohla přinutit jednotlivé státy světa, aby se rychle zbavovaly dosavadních zábran. Začne-li totiž jedna země či region s praktikováním zásahů, které dovolí plodit geneticky dokonalé jedince, protože bude mít liberálnější zákony, ostatní země se přizpůsobí. Byly by přece samy proti sobě, kdy takový příklad nenásledovaly. Anarchie a morální lhostejnost, které postihují intelektuální prostředí, a absence mezinárodní legislativy nejsou tak dramatické v případě informatiky. V souvislosti s biotechnologickou revolucí však mohou mít zneklidňující následky. Není vyloučené, že na nějaký účinný zásah je už pozdě.

ZÁVĚRY

Je jistě nemožné předpovědět budoucí technologický vývoj. Esej *Konec dějin?* byla označena za futurologickou, i když něco takového nebylo jejím záměrem. Možná, že současné předpoklady o perspektivách biotechnologií jsou přehnané. Možná, že se lidstvo ocitne ve stavu, kdy genetická manipulace prostě ztratí smysl.

Ti, kteří si mysleli, že jim politické události a ekonomický vývoj posledního desetiletí pomohou odhalit slabiny *Konce dějin*, se vydali špatnou cestou. Již bylo řečeno, že nic z toho, co se odehrálo od roku 1989, nevyvrací původní hypotézu. Trhy a liberální demokracie zůstávají i nyní na konci 90. let pro kteroukoli společnost jedinou realistickou možností, jak se zařadit do moderního světa.

Zásadní omyl *Konce dějin* se nachází zcela jinde. Pravděpodobnost konce dějin závisí na existenci humánní antropologie, která vychází z lidské přirozenosti. Počínaje Francouzskou revolucí se objevuje řada rozmanitých doktrín, které si kladou za cíl přemoci lidskou přirozenost a vytvořit nového člověka zbaveného starých předsudků a zábran. Neúspěchy experimentů, které z toho vzešly, představují na konci 20. století sumu dokladů, že existují hranice společenského voluntarismu. Zároveň posvěcují liberální světový řád, spočívající na tržní ekonomice a vycházející z tradičního pojetí přírody a Boha. Nelze nicméně vyloučit, že metody a postupy společenských voluntarismů 20. století typu organizovanost od nejtělejšího věku, psychologická průprava, pracovní nábor a pracovní tábory byly příliš slabé na to, aby změny lidskou přirozenost. Neomezené možnosti moderní vědy dávají v současnosti tušit, že za dvě či tři generace budeme disponovat poznatky a technologiemi, které nám umožní uspět tam, kde sociální inženýři ztroskotali. V tomto stadiu se s konečnou platností uzavřou lidské dějiny, neboť lidstvo samo zruší lidskou bytost jako bytost přirozenou. Tehdy budou moci začít nové posthumanistické dějiny.

Připravil Zdeněk Müller

¹ Fukuyama, F.: *The End of History and the Last Man*. Free Press, New York 1992.

² *New Left Review* věnovala celé jedno číslo *Konci dějin?*, květen – červen 1992.

³ M. D. Lanham, Rowman a Littlefield: *After History: Francis Fukuyama and His Critics*. Burnas 1994.

⁴ Tento francouzský filozof pořádal ve 30. letech na pařížské Ecole pratique des hautes études semináře na téma Úvod do četby Hegela, a tak výrazně přispěl k rozšíření znalosti německého filozofického myšlení ve Francii.

⁵ Fukuyama, F.: *Second thoughts. The last man in a bottle*. *The National Interest*, č. 56, léto 1999. Francouzský překlad: *Le Monde*, 17. 6. 1999.

⁶ Lipset, S. M.: *Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy*. *American Political Science Review*, vol. 53, březen 1959.

⁷ Przeworski, A., Alvarez, M.: *What Makes Democracies Endure?* *Journal of Democracy*, leden 1996.

⁸ Huntington, S.: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon a Schuster, New York 1996.

⁹ Tento francouzský filozof chápal dějiny jako „dějiny zápasů a práce“. Fukuyamou použitý výraz „hegelovsko-kojevský pojem dějin“ odkazuje proto na tuto interpretaci Hegela francouzským filozofem, podle níž může člověk dosáhnout uznání jen v konfliktu se společenským okolím.